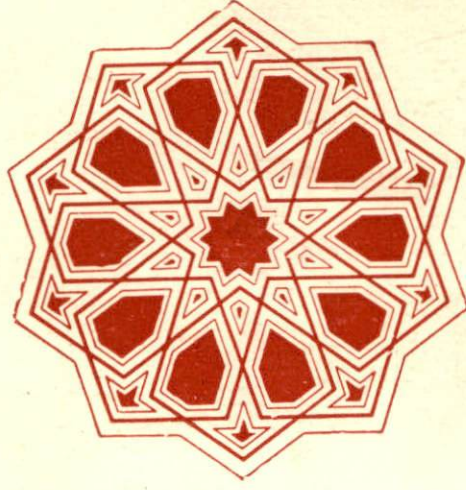

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

III-IV

1954

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

Yıl: 1954

Cilt : 3, Sayı: III-IV

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

III-IV

1954

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1 9 5 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

BALTACIOĞLU, İSMAYIL HAKKI : <i>Allah</i>	1
SCHIMMEL, PROF. DR. ANNEMARIE : <i>Sema'-ı Semavi</i>	19
SCHIMMEL, PROF. DR. ANNEMARIE : <i>Garbın Mevlâna Görüşü</i>	27
YURDAYDIN, DR. HÜSEYİN GAZİ : <i>İslâm Resminin Menşeleri ve Başlangıçları</i>	31
ORAL, M. ZEKİ : <i>Ahi Ahmet Nahçıvani Vakfiyesi</i>	57
SCHIMMEL, PROF. DR. ANNEMARIE : <i>Din'de Sembolün Fonksiyonu Nedir?</i>	67
DOĞAN, LÜTFİ - YAŞAR KUTLUAY (çev.): <i>Hasan Basri'nin Kader Hakkında Halife Abdülmelik b. Mervan'a mektubu</i>	75
POLIAK, A. N. (çev. BAHRIYE ÜÇÖK) : <i>Samî Doğunun Araplaştırılması</i>	85

BİBLİYOGRAFYA :

KÖYMEN, DOÇ. DR. MEHMET ALTAY : <i>Gök Türk Kağanlığı adlı bir yazı münasebetile bazı mülâhazalar</i>	103
SCHIMMEL, PROF. DR. ANNEMARIE : <i>Numen. International Review for the History of Religions</i>	119
ALFRED BERHOLET : <i>Wörterbuch der Religionen</i> (Prof. Dr. Annemarie Schimmel). 122	
TAHSİN ÖZ : <i>Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmet II.ye ait eserler</i> (Dr. Bahadeddin Ögel).....	123

DİNDE SEMBOLÜN FONKSİYONU NEDİR?

(29 - 31 Temmuz 1954'de Mayans'ta toplanan Alman Din bilginlerinin kongresi)

Prof. Dr. ANNEMARIE SCHİMMELE

1950 senesinde Amsterdam'da kurulmuş olan International Association for the Study of the History of Religions (IASHR)un Alman branşı, bu senenin 29-31 Temmuzunda Mayans şehrinde toplandı. Alman branşının reisi ve aynı zamanda da IASHR'un Genel Müdürlüğünde Almanya'nın mümessili olan Marburglu Prof. Dr. FRIEDRICH HEILER tarafından hazırlanmış olan bu kongrenin genel konusu, dinî sembollerin mahiyet ve mânası idi. Kongreye yüzden fazla bilgin ve talebe iştirak etti; Almanya'nın Rus bölgesinden gelen meslekdaşlarla temas etmeğe fırsat bulduk.

Mayans Üniversitesinin güzel konferans salonunda verilen konferansların başlangıcını, eski maarif vekili Prof. Dr. W. HELLPACH'ın pek enteresan ve parlak bir konuşması teşkil ediyordu. Konferansının konusunu şu kelimelerle ifade etmişti: "*Die Ideorealisierungskraft des magisch-mythischen, religiösen und ästhetischen Symbols*", yani: "muhtelif muhitlere ait olan sembollerin ihtiva ettiği özel bir kuvvet ki, insanları, bu sembolün ifade ettiği tasavvurunu gerçekleştirmeğe teşvik eder". Bütün hazır bulunanlara lisan bakımından biraz garip ve anlayışı zor görünen bu mevzu, Prof. HELLPACH'a, din psikolojisi sahasındaki derin ve geniş bilgilerini en cazip şekilde parlatmağa fırsat verdi. Ona göre, yalnız insanın içinde mevcut olan bir tasavvur, bir iç hakikat —ihtiva ettiği bir gerçekleştirme kuvveti sayesinde— bazı insanlarda hislerle duyulan bir hakikat haline gelebilir; bu halin bilhassa iptidai milletlerde (şamanizm!) ve mistik ve nebevî müşahedelerde, vizyon ve audizyonlarda büyük bir rol oynamasına işaret etti. Bir sembol, insanın ruhuna vurunca, hakikat sanılan böyle bir psikolojik olayın doğmasına sebep olabilir; demek: "bir mânada yeni dinî hakikatlar yaratabilir". —Sembollerin başka bir tarafına dokunarak, tasavvur edilen bir şeyin, tek insan ve bütün milletlerin âdet ve fikirlerini teşkil edici, normatif bir kuvveti haiz olabildiğini söyledi: yaşayan bir sembol vasıtasıyla insan, eski ve bu sembole muhalif olan âdetlerini değiştirir. Mevcudiyeti mümkün olan sembollerin çokluğundan, HELLPACH bilhassa *Konventionssymbol*'u saydı; yani bir cemâatin müşterek ülküsünü temsil eden veyahut da —matematikte kullanılan semboller neviden— âlimler arasında vuku bulan bir icma sayesinde bütün dünyada cari olan semboller ki bunların en tipik misallerinden biri, *bayrak*'tır. HELLPACH'a nazaran *bayrakta* aslâ bir sembol (meselâ bir arma, hususî bir vaziyetin remzi olan bir resim ilâh.) mevcut bulunmamakla beraber, *bayrak* kendisi, muayyen bir fikir, bir ülkü ile birbirine bağ olan insanlar için sembol haline girer. Bundan sonradır ki, bir cemaatin müşterek ülküsünü temsil eden, *bayrak* denilen bu sembol, aziz hatıralarla, ümitlerle, en kıymetli duygularla yüklenilip bu suretle de *Pietätssymbol* olarak daha derin bir kuvvet kazanır ve hattâ bir nevi majik âlet sayılır. HELLPACH'ın birkaç sene evvel icad ettiği bir tâbirle, bu *bayrağın* *magetik* bir fonksiyonu vardır: *Magethos* demek ki, majik bir maddeye dokunmak ve majik bir ayin icra etmek suretiyle insanda ahlâkî bir kuvvet uyandırılır: asker bayrağın kumaşına dokununca bu hareketinden dolayı kahramanlık, hubbülwatan, ölmek hazırlığı gibi asil ahlâkî kuvvetleri artar. —Misallerini hayatın hemen bütün sahalarında bulan âlimin fikirlerinden yalnız birini zikretmekle iktifa ederiz; bu, sembolün sanatta tuttuğu yerdir. Ortaçağlı büyük kilise ve katedral-

ların şayanı hayret şekillerini, yalnız dinî sembolların kullanılmasından anlayabiliriz. O zamanki ustalar hıristiyanlığın teslise dair akidelerine dayanarak kiliseleri üçlüğün ve başka derin mânalı şekillerin ahenkli kompozisyonları üzerinde bina etmişlerdir: burada da sembolün (çünkü teslis de bir semboldür) faal ve şekil verici kuvveti göze çarpar.

Aynı günün akşamında, Bonnlı Prof. G. MENSCHING “*İnsanların en eski dini sembolleri*” konusu üzerinde bir konferans verdi. Ona nazaran, her şey sembol olabilir ama, hiçbir şey kendiliğinden sembol değildir. Bir sembol, bir insanın yahut bir cemiyetin tesis ettiği bir şeydir. Her sembolün iki unsuru vardır ki onlardan biri, sembolleştirilen madde, ötekisi bu maddenin temsil ettiği manevî hakikattir. Bu iki unsurun işbirliğinden ötürü husule gelen sembol, hayatın her sahasına ait olabilir. *Lisan sembolü* olarak hemen bütün milletlerde bulunan en iptidai, aynı zamanda da en mukaddes söz ve sesler (Hindistan’da mukaddes kelime *Om* gibi; tarikatlarda kullanılan *hu* kelimesi de bu en eski sözlere dahildir) halinde görülebilir; insanlığın çok eski bir zamanına ait bir dilde yaradılış ve kurtuluştan bahseden mitolojik esatir bu lisan sembollarının bir kısmıdır; daha doğrusu, dinlerde kullanılan her mefhum esas itibarile bir semboldür, çünkü insanın yarattığı ve bunun için maddî dünyaya ait olan kelimelerle büsbütün ruhanî bir hakikatı ifade etmeğe çalışılmaktadır. (Bu hususta, eski Bağdatlı Sofi Sumnun al-Muhibb’in bir sözü hatırıma geldi ki, lisan sembolünün eksikliğini şöyle bildiriyordu: Herhangi bir şey hakkında bir beyanat vermek isterseniz, size bu şeyden hafif ve ince olan bir vasita lâzımdır. Aşktan daha hafif ve daha ince bir şey bulunmadığından, aşktan bahsedemezsiniz” —çünkü söz bile maddî dünyaya ait ve ilâhî aşktan kalındır). Lisan sembolünün başka bir çeşidi, akidelerdir: eski hıristiyan kilisesinde, dinin hakikatlarını ifade etmeğe çalışan akidelere *symbolon*, sembol, denilir ve bu suretle onun aşlamaz sınırlarına ima edilirdi. —Lisan sembollerinin yanında, *faaliyet* yahut *merasim sembolleri* vardır; çünkü ayinler, ilâhî bir hakikatı temsil etmek maksadile tesis edilmiştir— âyin, ekseriya mitolojide anlatılan mitik hakikatın bir tekrarlayışı, ezelde vaki olan hadiselerin bugünkü hayatta hazır bulundurulmasıdır. —*Tabiat sembollarına* gelince (güneş, ay, kuş, yılan), onlar insanın yarattığı sembollar değil, *gördüğü* sembollardır: maddî kuşun arkasında bir gün insanın ruhu görülmüş, yılan bakılınca onda hem aldatici hem de tevlit edici kuvvetin gizlenmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu tabiat sembolleri karşısında, *sanat sembolleri* tamamen insanın eseridir; halbuki onlar —bir tabiat sembolünün temsili olmak suretile— *iki kat sembollar* haline gelebilirler (meselâ: İsa’yı temsil eden kuzu —bu kuzunun güzel sanatlarda ve edebiyatta görünen tasvirleri). MENSCHING’e göre, her sembolün bir hakikatı vardır. Mafih, sembolü, temsil ettiği hakikat ile karıştırmaktan sakınmalıdır: çünkü o halde, sembolün kendi mahiyetini kaybettiği gibi aslî hakikat da gizlenilir.

30 Temmuz cuma sabahında, Greifswald Üniversitesinin profesörlerinden olan ilâhiyatçı E. FASCHER, *Yılan sembolü* hakkında aydınlatıcı bir konferans verdi. Yılan dair Eski Ahitte mevcut olan beyanını inceliyerek muhtelif rivayetleri göstermeğe muvaffak oldu: bilhassa 4. Mose 21. babında cari olan *seraf* mefhumuna dikkatimizi celbetti. Bu *seraf*, ilâhî bir varlık değil, Allahın hizmetinde bulunan, yılan benzer bir mahlûktur. Ekseriya yılan —malûm olduğu veçhile— hile ve nankörlüğün taşahhüsü sayılır, çünkü, cennette Havva’yı baştan çıkartan o idi. Kıyametten sonra, ezelde mevcut olan halin yeniden geleceği zaman, yılan da, menfi hususiyetlerini kaybedip çocukla beraber oynayacaktır: bu sahne, İşaya’nın vahyinde gelecek selâmet melekûtunun merkezini teşkil etmektedir. (İş. 11). Bütün dünyaya şamil olan felâket ve günahın, insanlarda tevarüs edilen aslî suçun bu dünyada yaşayan bir mahlûkun eseri olarak beyan edilmesi lâzımdır; yahudî-hıristiyan ananesine göre, bu mahvolası mahlûk en eski hayvan olan yilandır. Hıristiyan ilâhiyatçılar, top-

rağın karanlığından çıkan, felâket getiren bu hayvan karşısında, göklerden inen, vaftizde İsa'nın başına konan, masûm, beyaz güvercinin, insanı takdis eden kuvvetine işaret etmişlerdir; bu iki hayvanda, şehvet ve inayet, tabiata bağlılık ve ruhanî hürriyet, suç ve kurtuluş sembolleştirilmiştir. —Yılanın eski Şark'ta oynadığı rol pek mühimdir: yeraltı ilâhlarının mukaddes hayvanıdır. Mısır'da, "Bütün ilâhların ruhları yılanı bulundur" diyen bir söz nakledilmektedir; orada, güneşi yutup imha etmeğe çalışan bir bulut yılanı mefhumu da vardır. Babil'de ise, oradaki mitlere göre yeni dünya nizamı yalnız ejder ve yılanımsı mahlûkatın öldürülmesinden sonra kurulacaktır. Hetitlerde, Ras Şamra kültüründe de böyle bir yılan mefhumuna raslanmaktadır. Yunanlara gelince, ilâhların nesillerinin yanında korkunç ejderlerin nesillerini tanıtmışlardır. Yarı yılan yarı insan olan *Echytna*, insanlardan uzak bir mağarada yaşamağa mecburdur; onun şerefine Hierapolis şehrinde icra edilen merasim, M.s. 4. asırda yazılan *Filippus'un işleri* adlı eserde bile mevzuubahistir. Bu gibi yılan âyinleri Yunanistan'ın muhtelif yerlerinde vuku bulmuş; Apollon'un Piton ejderini öldürmesi de aynı tasavvurlara dahildir. İncilin, *Yahya'nın vahyi* isimli son kitabında, yılan, çocuk doğuran bir kadına taarruz eder gibi tasvir edilmektedir: bu, zamanların sonunda ezelden beri denizin diplerinde yaşayan yılan ile ilâhî kuvvetler arasındaki muharebeyi temsil eden bir semboldür. Hıristiyan fikirlerince, yılan, gayri ilâhî kuvvetlerin temsili, daha doğrusu Allahın muhalifi ve zıddıdır. Bu tasavvurun pek tipik bir ifadesini, "*Tomas'ın işleri*" ünvanlı, yine eski hıristiyan edebiyatına ait olan bir eserde görmekteyiz; o metinde, yılan kendini şöyle methediyor: "Ben, Havva'yı baştan çıkartanım, ben, Kaini, kardeşini öldürmeğe tahrik edenim, ben...im" bu, İsa'nın 4. İncilde nakledilen "Ben gerçek asmayım... ben yolum... ben hakikatım..." sözlerine tam bir tezaddır. Bu suretle, eski şarkta yayılmış yılan tasavvurlarının inkişafı sona ermiştir.

FASCHER'den sonra, kongrenin muhterem reisi, Prof. FRIEDRICH HEILER, "*Mistikte Tanrı mefhumu*" hakkında çok taraflı, pek yüksek seviyeli bir konferans verdi. HEILER, İsveç din bilgini SÖDERBLÖM'la beraber profetik (nebevî) ve mistik din şekilleri arasındaki farkı belirtmeğe çalıştığı için, bu mevzuda, bütün dinlere şamil olan bilgisi yanında şahsî tecrübelerini kendine mahsus tevazu ve sevgi ile ifadelendirmeğe fırsat buldu. Konferansının bir tercümesi yakında bu dergide çıkacağı için, onun bir hülâsasını arzetmeğe lüzum yoktur.

Prof. HEILER'i müteakip, Tübingen'de yaşayan Profesör HAUER, *Sembolların ihtiva ettikleri hakikat* üzerinde pek önemli beyanatta bulundu. İhtiyar âlim, ciddî sözlerle semboleştirme tehlikelerine işaret etti. İnsan, bir dinin —meselâ hıristiyanlığın— imanına göre kurtuluşa ermek için lâzım gelen emir ve akideleri yalnız sembollar olarak telâkki ederse, bu emirler kendilerine mahsus ve tekrarlanamayacak özelliklerini kaybeder; dinî hakikatlar o zaman kurtarıcı mânalarından mücerred, boş hayaller haline gelirler. Müspet ve objektif hakikatların yerine, sübjektif, ferdin canında vaki olan, her zaman ve her mekânda vuku bulmuş ve vuku bulacak hadiseler gelirler ki, şüphesiz ilâhî bir hakikatı haiz olmakla beraber aslî müspet dinin sınırlarına sığmazlar. Çünkü her resul, ilâhî vahyin sadece bir âleti değildir; bu vahy, resulün, içinde yaşadığı ayrı ayrı hayat ve kültür şartlarına göre muhtelif şekillerde tezahür edebilir de bu zahiri şekillerden kolaylıkla ayrılamaz. Dinin bildirdiği hakikatı bu ananevî şekillerde kabul edemiyenler, bu dine mensup olanlardan sayılmazlar: İsa'nın gerçekten ölümlerden çıkmasına inanmıyan bir insan —İsa'ya karşı beslediği hürmet ne kadar büyük olursa olsun— hıristiyan sayılamaz. Böyle bir insan, HAUER'in kendisinin yaptığı gibi, telâkkilerinin mantikî bir neticesi olarak kili-seden ayrılmalıdır; bundan sonra, eski dininin bildirdiklerini sembolik olarak beyan

etmek hürriyetini kazanmış olur. O zaman da, eski mitik tasavvur ve ifadeleri akide haline getirmekle uğraşanlara karşı savaşmak, vazifesidir. Çünkü kilisenin geçenlerde buyurduğu böyle bir akideleştirme, aslı mitik esatirde mevcut olan sembolik kuvvetleri imha etmektedir (1950 senesinden itibaren, Meryem Ana'nın göğe çıkmasından bahseden esatir katolik kilisede inanılması lâzım gelen bir akidedir; bu suretle, 5. asırdan beri halk arasında yaşayan bu esatirin ince sırrının kuvvetleri galiba kayboluyor.) HAUER'in, misallerini felsefe ve din tarihinin bütün hazinelerinden alan canlı konferansı, şiddetli bir münakaşaya sebep oldu. Profesörün pek açık ve geniş sözlerine karşı birkaç taraftan itirazlar arzediliyordu, bilhassa Profesör MENSCHING, insanın, içinde doğup büyüdüğü dinin hakikatlarını sembolleştirmekle beraber bu dinde yaşamağa devam etmek hakkını müdafaa ediyordu; yoksa muhtelif dinlerde çıkan mistik ve spiritualistlerin hepsinin, akide ve mukaddes kitapların batını tevildinden dolayı tarihî dinlerin hududundan geçmiş olduklarını söylemek mecburiyetinde kalırdık. Hıristiyan kilisenin hakikatlarını sembol olarak telâkki etmekle beraber bu kiliseye sadık kalmak istiyen âlimin bu itirazlara rağmen, Profesör HAUER'in şahsiyeti ve pek mantıkî beyanâtı dinleyicilerin çoğunda derin bir tesir bıraktı.

Cuma sabahında en son konferans, Frankfurtlu psikolog Dr. ALLWOHN'un "Sünnet" hakkındaki teferruatlı beyanâtı idi. Konferansçı, sembolün aslını mitik dünya görüşüne attetti; sembol, kutsal bir hakikatı maddî bir surette temsil etmekten uzak kalır; onunla ifade ettiği hakikat arasında akıl ile idrak edilmeyen gayri mantıkî bir münasebet mevcuttur. Hakikî sembol, görülen bir surette görülmiyen bir hakikata işaret eder de ruhun derinliğine, şuur altındaki sahalarına kadar tesirler bırakıp bir çok fikir ve duyguları uyandıracak kadar kuvvetlidir. Sembolde kutsal bir hakikatın mevcut olduğundan sembol de kutsal olanın iki tarafını —*tremendum*, heybet ve korku uyandıran celâli ile *faszinans*, hayranlık ve zevk bahşeden cemalî— ihtiva emektedir. Sembolün çözülmeyecek muamması, esrarengiz tarafı budur. —"Sünnet" denilen âyin böyle bir sembolün misalidir. Esas itibarile, verimlilik merasimi ile alâkadar bir âyindir. Eski Taş devrinde yaşayan çiftçilerde ilk defa olarak görünmektedir. İptidâî insan kurbanlarının korkunç hatıraları bu âyinde yaşamağa devam etmiştir. Memleketin vereceği mahsulü temin etmek maksadiyle insan, verimlilik ilâhesi olan "Büyük Ana"ya tenasül kuvvetini armağan eder; bu suretle, esas itibarile bu ilâhenin oğlu sayılan adam, ilâhî annesinin güveyisi oluyor. Sünnet âyinde mevcut olan bütün korkunç tarafları psikolojinin verdiği metodlarla belirtmeğe çalışan ALLWOHN, konferansının ikinci bölümünde aynı mitik sembolün aydın, saadet ve haz veren taraflarını anlattı (vuslatta duyulan saadete bir ima, çocukların çokluğuna ümit vesaire); bu can çekici tarafları, bilhassa sünnet düğünlerinde vuku bulan şen merasimde kendini gösterir. Sünnetin, verimlilik mitleri ile münasebetleri bulunduğu için insanı yeni bir doğuşa gideren âyinlerin bir kısmıdır.

Çünkü verimlilik âyinlerinin özelliği, ölen ve yeniden hayata kavuşan bir ilâhın kısmetini temsil edip muhtelif merasim sayesinde bu ilâhla beraber ölen ve canlandırılan insana yeni bir hayata giden yolu göstermektedir.

Bu bakımdan, yine bir "yeniden doğuş" âyini olan hıristiyan vaftizinin bir mu-kaddemesi sayılabilir.

Aynı gün öğleden sonraki konferansları, kongrenin umumî konusuna yakından temas etmemekle beraber, birkaç enteresan manzara gösterdi. Maalesef, ne Münihli Profesör J. B. AUFHAUSER'in Ayasofya'daki taşvirler vasıtasıyla belirtmeğe çalıştığı Yunan ve Roma kilisesinin münasebetleri hakkındaki konferansı, ne de genç bir etnoloğun Tunguz'ların hayatına dair verdiği beyanâtı dinlemeğe fırsat buldum. Münihli bir âlim, Prof. KRESS, "Yunan adalarında yaşayan halk dini" konusu üzerinde pek

enteresan bir konferans verdi. Muhtelif adalarda çektiği resimleri gösteren konferansçı, adalarda halk dininde çok iptidâî tasavvur ve âdetlerin hâlâ mevcut olduğunu beyan etti; küçük köylerde görülen yaşayış tarzı sosyolojik bakımdan önemli hususiyetler göstermektedir; alâkâmızı bilhassa uyandıran birşey, adalardan birinde delilere yapılan muamele idi.

Prof. ANNEMARIE SCHIMMEL “Şark edebiyatında gül ve bülbül sembolü” mevzuuna dair kısa bir konuşma yaptı. Dünyanın en eski sembollerinden “can kuşu” ile “hayat nebatı” bu motifte birleşmiştir. Gül-bülbül sembolünün klâsik İran ve Türk edebiyatında aldığı en mühim şekillerden bahsedildikten sonra bu sembolün bilhassa dinî sahada nasıl kullanıldığı sorulup Rûzbihân Baklı’nın, Allah’ın izzetini kırmızı güle benzetmesi ile mutesavvıfların (ilk defa olarak Ahmed Gazzâlî’nin yaptığı gibi) ilâhî cemalin mükemmel bir sembolü olan güle teveccüh etmelerine işaret edildi. Canın bir sembolü olan bülbül, aşk ve hasretle bu ilâhî güle hitap edip artık kendi kalbinde ilâhî gülün açılmasına şahit olur.

Cuma akşamı, Marburg Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Dinler Tarihi okutan Profesör Dr. GOLDAMMER, *En eski hristiyan kiliselerinde bulunan sembolik tasavvurların inkişafı* üzerinde, İtalya ve Cenubî Avusturya’da çekilen pek nadir resimleri göstermek suretile, teferruatlı malûmat verdi. Bilhassa Ravenna’daki kiliselerden alınan, eski mozayıkların parlak renkli, derin mânalı tasvirlerini gösteren fotoğraflar sayesinde, eski hristiyan dünyasında kullanılan sembollerin gelişmesinin merhaleleri iyice anlaşıldı: *haç sembolü*’nün muhtelif şekilleri, meşhur hristiyan *balık sembolü*, *hükümdarlık sembolleri*, antik sembollerin yeni bir mâna ile doldurulması ve buna benzer meselelerden bahsedildi. Konferansın kıymeti, bilhassa tek sembollerin en ufak teferruata kadar gösterilmesinden ibaretti; âlimin, bu husustaki zengin bilgileri sayesinde büyük bir senteze varıp bütün eski hristiyan sembollerinin inkişafını geniş bir kitap halinde göstereceğini ümit ederiz.

Cumartesi sabahı, kısa ama dinlenmeğe değer konuşmalardan istifade edebiliyorduk. İlk konferansçı olarak, Marburg Üniversitesinde Ejiptoloji doçenti olan Dr. JACOBSON “*Eski Mısır’da tezad sembolleri*” unvanını taşıyan bir konferansda, C. G. Jung’un psikolojik doktrinlerine dayanarak Mısır dininde göze çarpan “*tezadların birleşmesi*” olayından bahsetti. Mısır dininin en iptidâî tasavvurlarına göre ilk yaratıcı ilâh dünyayı kendinden çıkarmıştır; henüz ikiye ayrılmayan bu kuvvetin bir sembolü *Firavun*’dur ki yaratıcı ilâh onun vücudunda tecelli eder. Mamafih aşağı yukarı M.ö. 2500 senesinden itibaren Firavun dünyanın yaratıcı ilâhı değil, yalnız bu ilâhla zat bakımından bir olarak telâkki edilmiştir. Bu yaratıcı, aydın ilâh karşısında Osiris adlı ilâh, kendi zatının farkına varamayan tabiatı temsil eder. Firavun, ölümünden sonra Osiris ile birleşip onun da oğlu oluyor. Firavunla bu birleşmesinden dolayı Osiris karanlık ve şuursuz hayatından kurtulup muayyen bir şahsiyet haline gelir. Bundan sonra, bütün ilâhların *ba* (yani şahsiyeti ifade eden kuvvet)lerini benimsemek suretile her şeye, dünya ve ahirete şamil olan bir ilâh olur. Firavun şimdi kendinde hem aydın ruhanî hem de karanlık tabiat prensipini taşır. Ruh ile tabiat şuurî ve gayrı şuurî prensiplerinden başka ilâhların mahiyeti de anlaşılır. Meselâ mitlere göre Osiris’i öldüren kardeşi Seth, karanlık kuvvetlerin hissî, şehvî tarafını şahıslandıran bir verimlilik ilâhıdır; kâtib ilâhı Tot ise, uyanık akıl ve bilgiyi temsil eder. İlk zamanlarda yalnız Firavuna münhasır bulunan bu tasavvurlar, Eham devrinden sonra bütün insanların durumlarını ifade eder: her insan ölümünden sonra Osiris ile birleşip hayatında muhtelif ruhanî ve tabiata ait kuvvetlerin tezadını —demek muhtelif ilâhların faaliyet sahalarını— ahenkli bir surette halletmeğe çalışır.

Lüzumundan biraz fazla psikolojik metodlara müracaat eden bu konferans

(eski Mısırlı ilâhların hususiyetleri hakkında başka tasavvurlar edinmek de mümkündür!) ilgi ile karşılandı. Bundan sonra “*Eski Şark'ta kur-sembolü*” konusu üzerinde konuşan Wabern şehrinde yaşayan, Marburg din bilginlerinin bir şakirti olan Dr. LANCZKOWSKI, beyanatını müteaddit filolojik ve tarihî kaynaklara dayadı. *Kur*, “dağ, gurbet, ülke” mânasına gelen ve en eski Sümer yazıtlarında sık bulunan bir kelime, kosmoloji bakımından “yeraltındaki ülke”, kosmogoni bakımından “dünyadan evvel mevcut olan sular” demektir. Sümerli Gilgameş-esatırında, ilâh Ninurta'nın *kur* aleyhine savaşa çıkıp, öldürülmüş *kur*'un vücudundan bir taş dağı yaptığı anlatılmaktadır. A. MOORTGAT'ın “Tammuz” adlı kitabında ileri sürdüğü yalnız o ilâhın ehemmiyetini ön plâna koyan tezlerini kabul etmiyen LANCZKOWSKI, “Bu hikâyeye, Tammuz'a dair esatire ait değildir; Tammuz esatırı, her verimlilik efsanesi gibi, her sene tekrarlanan bir hadiseyi bildirip âyinlerde temsil edilir. Halbuki bu *kur* efsanesi bir defa vuku bulmuş olan bir hadiseden bahsetmektedir” dedi. Babilonyalı yaratılış esatırında bu nevi tasavvurlar, Marduk'un Tiamat ejderini öldürmesi hakkındaki hikâyede muhafaza edilmiştir. “Ejder ile dağ” motifine başka memleketlerde de raslanır; bilhassa Habeş edebiyatında tehlikeli ve evvelâ dünyada saltanat süren ejder ile oturduğu dağ beraber görülmektedir. Muhtelif memleketlerde yaşayan halk efsanelerinde, gene bir dağda oturan, ülkesini zulümle idare eden yılan mevzuubahistir. (Mamafih, konferansçının bütün bu ejder-dağ hikâyelerinin kökünü eski Sümer mitolojisinde görmesi bizce biraz cesurane olsa gerektir).

Augsburglu Dr. SCHILLING, *Jermen ilâh heykellerinin inkişafına dair konferansında* bilhassa TACITUS'un *Germania* adlı eserindeki 40. bapıtan istifade ederek eski Jermelerde, bütün başka iddialara rağmen, arasıra ilâh heykellerinin mevcut olmasını göstermeğe çalıştı. Zannınca, bu millette ağaçlara gösterilen hürmet ve perestîşten sonra ve onun yanında pek ham ve işlenilmemiş kazıklara saygı sunmuş, iptidâî dinlerin çoğunda görüldüğü veçhile bu gibi kazıklardan hakikî ilâh heykelleri gelişmiştir. Bu gibi heykelleri takdis etmek için, hususî bir teveccüh yapılmıştır ki onun sayesinde bu heykel, ilâhın hakikî bir tecellisi sayılabilir. Bundan itibaren heykellere takdimeler arzedilmiştir.

O sabah da verilen konferansların en kısası ama en derin ve müessiri, Marburglu papaz ve profesör Dr. W. ZELLER'in “*Musikide sembol*” adlı beyanatı idi. Genç ilâhiyatçı, ARNOLD SCHERING ile ALBERT SCHWEITZER'in J. S. BACH'ın musikisi hakkındaki araştırmaları temel olarak kullanıp Bach'ın eserlerinde mevcut olan ayrı ayrı sembollerini beyan etmeğe muvaffak oldu. Birkaç misal: yükselen melodiler, İsâ'nın göğe çıkmasına, inen sesler ise, enkarnasyon sırrına, Allah'ın İsâ'da tecelli etmesine işaret eder; yaradılıştan bahsedildiği zaman yine “gökten yeryüzüne” inen melodiler kullanılmaktadır; ölüme gelince, J. S. Bach'ın her eserinde, inen kromatik gamla sembolleştirilir. Bu basit melodik sembollerin yanında, Bach'ın musikisinde Kanon şekli muhtelif dinî duygu ve hareketler ifade edilmektedir: tövbenin sembolü meselâ “kanonische Umkehr”dir. Çeşitli ritimler sayesinde, inanan kalbin korku ve ümidi temsil edilmektedir. Komplike ve gayetle güzel işlenilmiş bir *sayı mistiğine* de raslanmaktadır. Allah'ın 10 emirinden bahsedilince on notlu bir motif de kullanılmaktadır. Bazan da, başka eserlerden alınan küçük parça, hangi mevzudan bahsedildiğine ima etmek maksadile ilâve edilmektedir. Bach, musikisi ile süslediği İncil ve kilisenin akidelerinin her tek kelimesine karşı derin bir saygı, canlı bir ilgi gösterdiği için, metnin en ufak tefarruatını bile özel sembollerle ifadelendirmekle uğraşır. Onun musikisinde, muasırlarının vazlarında da göze çarpan bir sembol bolluğu görülmektedir. Bundan sonraki, XVIII. asrın sonunda meydana çıkan pietist cereyanından dolayıdır ki, eskiden umumî olan sembol kullanış tarzı kaybolmuş, onun yerine

yalnız ferdin iç tecrübeleri ile meşgul olan, sübjektif bir takva, dinin objektif hakikatlarını mükemmelen tercüme eden bu sembollerin kıymetini anlamadan onlardan vazgeçmiştir. Bizim işimiz bu sembollerin ahenkli kanunlarını yeniden bulup benimsemektir.

Toplantıya son veren meslektaş “*Sembolik olanın sınırları*” konusuna dair pek felsefî bir konferans arzeden papaz Dr. LOORS idi. Sorduğu sual “Allah, sembollerin vasıtası bulunmadığı takdirde tanımlanabilir mi?” idi. Gündelik hayata ait eşya birden bire, bir değişme sayesinde, şeffaf oluyor, içinde ışık yanan renkli bir pencere nevinden o zamana kadar gizli olan hakikati gösteriyor. İnsan, bu sembollerin farkına varmasında üç merhaleden geçiyor: evvelâ sade ve çıplak tezahürat dünyasını görür, sonra onu, hakikatın bir elbisesi yahut bir sembolü olarak telâkki eder, nihayet sembolleştirilen mânanın ne olduğunu anlar. Bu maddî dünya, sembolik olan her şeyin alt sınırındır. Üst sınırına gelince, insanın transzendent hakikata vasıtasızca erdiği zamandır. Fikirlerine bilhassa Kant’ın birçok sözleri ile temel verdikten sonra, en ruhanî, maddeden mümkün olduğu kadar uzak kalan sembol olan “söz”ün hususiyetlerini inceledi. Fakat söz bile, asil özelliğini kaybedip majik bir tabir haline gelebilir. Bunun için semboller daima tasfiye edilmeğe muhtaçtır. İnsan, eski mistiklerin öğrettikleri veçhile *via negationis*, inkâr yolundan yürümeli, yani, Allahı, her şeyden başka olduğu için, yalnız menfi tabirlerle tavsif etmelidir; yoksa sembolik söz, kendiliğinden müessir olan bir afsun haline gelmek tehlikesine maruz kalır. Amerika’da yaşayan Alman ilâhiyatçısı Prof. PAUL TILLICH’in fikirlerine göre, gerçek sembolün iki özelliği vardır ki onların biri, kendinden başka bir şey olması, ötekisi, gizli bir kuvvet sayesinde müessir olmasıdır. Bu iki sıfat arasındaki gerginlik, sembolün farika âlâmetidir. Alman feylesof JASPERS’e nazaran, insan günün birinde bu sembollerin dünyasından çıkıp remizsiz, suretsiz bir âlemde, sırf transzendente gidecek; o âlemde, mutad din mefhumlarından bir tanesi bile kalmaz. Sembolik olanın bir sınırı daha vardır; bu, sembollerin ekseriya yerlerini değiştirmeye kabil olmasıdır. Bu sebepten Amerikalı âlim BEVAN, *Symbolizm and Belief* adlı bir kitabında, sembolleri iki kısma ayırmıştır: *şeffaf semboller* “arkalarında ne olduğu görülebilir”, onlar da başka sembollerin yerine gidebilirler; ve *şeffaf olmayan semboller*, yani arkalarına ne olduğu görülemez. Demek bazı sembollerle hakikî mânaları arasındaki münasebet o kadar sıktır ki onun yerine başka bir sembol konulmaz. Böyle bir sembol hıristiyan âlemde Allah-Baba mefhumudur. TILLICH’in teklif ettiği gibi —İsâ bile dinî bir sembolden başka bir şey olmayarak telâkki edilebilir. Fakat, dindarlara yaşayan bir hakikat görünen bir sembol, sembol sayılır mı? Yahut kendi kuvvetinden ötürü bir hakikat sayılmalı mı? Bu noktayı belirtmek, ilâhiyatçıların vazifesidir, din bilginlerinin değil.

